

DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.349-352

Людмила Марчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КАТЕГОРІЯ ОЦІНКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Халіман О.В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови : монографія / передне слово, наук. ред. проф. Т.А. Космеда. Харків : Майдан, 2019. 452 с.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики в аспекті комунікативно-прагматичних досліджень увагу мовознавців привертає категорія оцінки. Її концентрують насамперед на вивченні особливостей ціннісної картини світу носіїв мови та вербалізації оцінки з огляду на відповідний потенціал мовних одиниць.

Монографію «Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови» присвячено граматичним одиницям як засобам вираження аксіологічних смислів, що не має завершеної репрезентації в українському мовознавстві, тому праця має безперечну актуальність і наукову новизну. Ґрунтуючись на засадах лінгвістичного функціоналізму, що є основою граматики активного типу, авторка досліджує граматичні одиниці як засоби вираження оцінки, співвідносячи їхні структурні особливості з комунікативним процесом. Водночас дослідниця слушно наголошує на доцільності поєднання системного та функційного підходів, що забезпечить тлумачення зв'язку ознак і функцій граматичних одиниць.

Важливо й те, що О. Халіман опирається на широкий фактологічний матеріал, залучаючи різні види українського дискурсу. Опрацьовані джерела (різностильові тексти) презентують тривалий проміжок часу (кін. XVIII – поч. XXI ст.), що, як зауважує й сама дослідниця, допомогло простежити традицію у використанні досліджуваних засобів та тенденції їх поширення в сучасному мовленні.

Монографія відзначається чітко вибудованою логікою подання матеріалу. Робота складається з переднього слова, написаного науковим консультантом – докт. філол. наук, проф. Т. А. Космедою, передмови, трьох розділів, післямови, списків використаної літератури та ілюстративних джерел, додатків (додаток А, додаток Б), покажчика термінів лінгвоаксіології та покажчика імен. Дослідження ґрунтується на постулатах класичної лінгвістики, однак авторка враховує й новітні напрацювання українського мовознавства.

У першому розділі «Граматика оцінки. Методологія дослідження та його термінологічний інструментарій: проекція на морфологічні ресурси

мови» на основі узагальнення досвіду численних дослідників репрезентовано оцінку як багатоаспектну категорію, окреслено витoki граматики оцінки, її становлення й розвиток у сучасному мовознавстві, описано термінологічне поле, лінгвофілософське підґрунтя аналізу морфологічних одиниць як оцінних засобів, а також засади вивчення граматичних засобів вираження аксіологічних смислів. Авторська термінологія, запропонована в дослідженні, детально описана й логічно вмотивована. Напр., доречним є актуалізація терміна *лексико-граматичний оксиморон*, що, як пояснює О. Халіман, «базується на актуалізації оксиморонних граматичних форм» (с. 100), реалізується як наслідок подолання несумісності ГЗ форми й ЛЗ слова. Доречність актуалізованого терміна підтверджено детальним аналізом відповідного практичного матеріалу (параграфи 2.2.1.4., 2.2.2.1., 2.4., 3.1.3.).

Авторка також проєктує дослідницький вектор на особливості актуалізації граматичних засобів у процесі моделювання інших тропів, що супроводжується породженням оцінних відтінків значення, а також описує аспекти реалізації граматичних ігрем у мовленнєвих жанрах.

У другому розділі «*Грамматичні категорії іменних частин мови у фокусі граматики оцінки*» чітко виокремлено типові механізми моделювання ігрем для вираження оцінних значень за участю родових, числових, відмінкових, а також компаративних і суперлативних форм. Особливості функційної специфіки описаних ігрем репрезентовано в проєкції на реалізацію в системі частин мови з достатньою кількістю ілюстрацій. На прикладі описаних ігрем О. Халіман аргументовано переконує, що граматичні значення як засоби вираження оцінки взаємопов'язані з іншими граматичними значеннями у висловлюванні або засобами інших рівнів, а дослідження граматичних засобів вираження оцінки можливе як аналіз їх участі в механізмі з'яви оцінних конотацій унаслідок аплікації з іншими засобами для вираження ОЗ.

Разом із уже ustalеним у лінгвістиці терміном *ігрема* дослідниця використовує актуалізовані в рецензованій праці терміни *оцінна ігрема*, *граматична ігрема*, *квазіігрема*.

Увагу привертають виділені авторкою оцінні ігреми з актуалізацією ГЗ відмінка, оскільки, як зазначено й у монографії, «відмінку притаманна найпоширеніше виражена порівняно з іншими морфологічними категоріями іменника семантична спеціалізація, у зв'язку із чим гра, маніпуляція відмінковими формами, їхня транспозиція у сферу вживань опозиційних одиниць практично неможлива, оскільки складники категорії відмінка й не утворюють таких опозицій» (с. 208). Усе ж таки О. Халіман виділяє шість типів уживань відмінкових форм, що моделюють аксіологічні смисли. Вони ґрунтуються на грі відмінковими закінченнями різних родових парадигм, грі відмінковими закінченнями іменників, що позначають істот / неістот, грі відмінковими закінченнями, що ґрунтуються на їхній варіативності, а також ненормативне утворення відмінкових форм та специфічні вживання форм кличного відмінка (с. 209-217).

Третій розділ «*Дієслівні граматичні категорії у фокусі граматики оцінки*» містить інформацію про специфіку функціонування граматичних значень виду, часу, особи, способу в аспекті аксіологічної прагмалінгвістики. Також описано зв'язок активного / пасивного стану з перехідністю / неперехідністю, зворотністю й безособовістю в ракурсі граматики оцінки, репрезентовано інфінітив як засіб моделювання граматичних ігрем для вираження оцінки. У процесі опису матеріалу для підтвердження наявності оцінних смислів дослід-

ниці окремі висловлення слушно піддає трансформації з метою порівняння вихідної й змодельованих моделей. Виокремлені ігрови О. Халіман характеризує з огляду на регулярність і продуктивність у сучасній мовленнєвій практиці.

Аналіз кожної з виокремлених моделей О. Халіман чітко завершує узагальненим описом механізмів породження оцінки, які ґрунтуються на транспозиції граматичних форм та, як наслідок, метафоризації граматичної семантики або моделюються на основі креативного формотворення.

Рецензоване дослідження має інтердисциплінарний характер, оскільки опис «граматики оцінки ґрунтується на системних зв'язках з іншими галузями лінгвістики» (с. 113). Зокрема, аналіз морфологічних одиниць як засобів вираження аксіологічних відтінків значення здійснено в проєкції на здобутки психолінгвістики, що дало змогу дослідниці виявити психологічне підґрунтя механізмів породження, сприйняття, інтерпретації граматичних ігрови. Це, напр., описано в проєкції на функціонування часових форм. Мовцеві, як зауважує авторка, «“зручно” використати форму минулого часу замість форми майбутнього як засіб вираження оцінки, оскільки, номінуючи майбутні події формою минулого часу, суб'єкт ставить гіпотетичну, майбутню подію як прецедент у ряд з іншими подіями свого досвіду, тим самим знаходить підстави її оцінити, зробивши відповідні зіставлення» (с. 274).

Описані в другому й третьому розділах механізми породження оцінки схарактеризовано з огляду на частотність уживання в українському мовленні й оцінний потенціал (слабка / сильна оцінна позиція). Останнє може слугувати практичними парадмами щодо застосування граматичних одиниць у комунікації під час викладання української мови, зокрема і як іноземної. Окрім цього, використання засобів, здатних моделювати й позитивне, і негативне значення, як наголошує О. Халіман, «може супроводжуватися непорозумінням, комунікативними девіаціями, оскільки аксіологічна маркованість може бути потрактована реципієнтом невідповідно до інтенцій адресанта, що залежить від комунікативного досвіду кожного з них» (с. 149). Використання таких нюансів буде корисним у різних сферах людської діяльності, які пов'язані з мовленнєвим прогнозуванням, де передбачається професійне, осмислене, цілеспрямоване застосування мовних одиниць для створення прагматичного ефекту.

Як уже було зазначено, дібраний багатий фактичний матеріал із широкого кола джерел різних стилів і жанрів української літературної мови дав авторці змогу простежити зміни й тенденції у використанні досліджуваних засобів. Зокрема, зміни зафіксовано щодо особливостей метафоризованого вживання родових форм (2.1.1., 2.1.2.), множини пошанної (2.2.1.5.) й однини агресивної (2.2.2.3.). Крім того, важливими є висновки про те, що окремі з них, як, напр., виділена дослідницею однина агресивна, неоднаково трактуються мовцями, тобто зміни щодо функціонування граматичних одиниць носії мови засвоюють нерівномірно, що в комунікації може ставати підґрунтям девіацій через різне їх сприйняття.

Описані в монографії засоби О. Халіман слушно називає «зручним засобом вираження оцінки», оскільки «вони мають здатність постійно оновлюватися завдяки поєднанню граматичного механізму з іншим лексико-семантичним наповненням, що задовольняє мовця в процесі пошуку нових засобів реалізації комунікативного задуму» (с. 369).

Післямова узагальнює виконаний аналіз та окреслює перспективу дослідження. Діаграми, подані в додатках, унаочнюють отримані результа-

ти – демонструють частотність поширення описаних оцінних ігрем у сучасній комунікації.

У монографічному дослідженні подано вагомий список використаної літератури та ілюстративних джерел. Завершують працю покажчик термінів лінгвоаксіології й покажчик імен, що суттєво полегшує науковий пошук користувачів монографії. Як видається, у перспективі поданий покажчик термінів може слугувати основою для створення й видання термінологічного словника досліджуваного наукового напрямку.

Зауважимо, що в монографії розглянуто лише категорії основних частин мови: напевно, слід було торкнутися й питання про те, як службові частини мови та вигук беруть участь у творенні морфологічних засобів вираження оцінки, хоч в окремих фрагментах монографії про це і йдеться, зокрема авторка праці згадує про ролі дискурсивних слів в моделюванні засобів вираження оцінки й щодо цього пропонує цікаві спостереження. Варто було б докладніше узагальнити ці думки.

Утім, усе вищезазначене дає змогу кваліфікувати монографію О. Халіман «Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови» як самостійну, завершину й ґрунтовну працю, що відповідає рівню сучасних наукових знань. Монографія розрахована на широке коло мовознавців різного рівня – фахівців з морфології, граматичної стилістики, прагмалінгвістики, лінгвоаксіології, комунікативної лінгвістики, гендерної лінгвістики, психолінгвістики, ономастики, лексикографії, аспірантів, магістрів, студентів гуманітарних спеціальностей.